

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

Tek Parti'den Çok Parti'ye Geçiş Sorunsalı

Zafer Toprak

Tek partiden çokpartiliye geçiş, Türkiye tarihi açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Tek parti döneminde devletçi bir anlayış hâkim bir zihniyeti oluşturuyordu. Aslında, İkinci Dünya Savaşı ertesini her ne kadar benzer ithal ikameci bazı politikalar ağırlığını korusa da eski devletçi normların giderek yumuşatıldığını, özel sektör diye bir alanın oluşturulduğunu, piyasanın geliştirilme çabası içinde olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal bağlamda baktığımızda, Türkiye 1946 sonrasında kente yönelik bir toplumsal dönüşüm geçirir; yani tek parti döneminin “köycülüğünü” aşma çabası içindedir ve kentli bir toplum anlayışıyla, kent bazlı bir toplum düzenine doğru kaymaya başlar. Bu bağlamda, Türkiye'nin aynı evrede bir demokratik transformasyon geçirdiğini, yani ülkede nüfus hareketlerinin çok hızlı bir şekilde değişip dönüşüme uğradığını, var olan statik demokratik yapıdan, çok daha dinamik bir yapıya doğru geçtiğini söyleyebiliriz. Avrupa'da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen demografik devrimin, Türkiye'de ancak 1940'lardan itibaren gündeme geldiğini ve bunu hazırlayan faktörlerin de büyük ölçüde tek parti dönemi olduğunu söylememiz mümkün. Nüfusun artırılmasına yönelik bir politika Cumhuriyet'in ilk evresinden itibaren değişik nedenlerle gündeme gelmiştir. Çünkü, örneğin 1920'li yıllarda Türkiye'nin dahil olduğu bir Avrupa haritasına bakıldığında, Avrupa'da nüfus bağlamında en düşük yoğunluklu ülkenin Türkiye olduğu görülür; kilometrekareye yaklaşık on sekiz kişi düşmektedir.

Türkiye'de 20. yüzyıl tarihinde üç önemli enflasyon olduğu kanaatindeyim. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı'nda karşılaşılandır, ki bunu “enflasyon icadı” diye niteliyorum; bu dönemde dünyada ilk defa bu oranda bir enflasyon gündeme gelir. Daha sonra Almanya'da, Doğu Avrupa'da hiper enflasyonlar görülür, ama Birinci Dünya Savaşı'nın enflasyonu, yani yılda % 400'e kadar çıkan bir enflasyon tamamen Türkiye'ye özgü bir olaydır.

Tarihçiler genellikle klasik bir evrim kuramı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin çöküşüne “imparatorluklar doğar, büyür, yükselir, sonra bir çöküş evresine girer batar” zihniyetiyle bakarlar. Oysa, Osmanlı Devleti yapısal bir çöküntüye uğramamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler sonucu konjonktürel bir çöküntüyle karşı karşıya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı enflasyonu Osmanlı'yı çökerten bir enflasyon olmuştur. Osmanlı ilk defa kendisini “sınıflı bir toplum” olarak algılamaya başlamış ve gelişme geçici bir sermaye birikimi olgusu ile karşı karşıya gelmiştir. Gerçekten de imparatorluktan ulus-devlete geçişin temel nedenlerinden birinin, aslında Türkiye'de “icat edilen” enflasyon olduğunu bir şekilde ileri sürmek mümkündür. Bunun da nedeni, Türkiye'deki finansal yapının derinliğinin olmayışındır.

Birinci Dünya Savaşı, aslında daha önceki savaşlardan çok daha farklı, total, toplumun hemen hemen her katmanını devreye sokan, cephe gerisinin yok olduğu; diğer taraftan savaş teknolojileri açısından yepyeni bir savaştır. Bir “modernite savaşı” olarak algılanması mümkündür ve bu nedenle de çok pahalı bir savaştır; savaş giderleri daha öncekilere oranla çok daha yüksek bir nitelik taşır ve bu giderleri karşılamamın da üç yolu vardır. Sadece o dönem için değil daha sonraki dönemler için de geçerli olan bu üç yöntemden biri vergidir: Harp kazançları vergisi veya İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Varlık Vergisi ihdas edilecektir. Böyle bir vergi ile bir ölçüde savaşın finansmanını sağlayacaksınız, aynı zamanda arz talep dengesini oluşturacaksınız, satın alma gücünü bir ölçüde piyasadan emeceksiniz. İkinci bir yöntem, borçlanmadır: Kendi halkınıza borçlanıyor ve böylece gene piyasadan belirli bir satın alma gücünü emmiş oluyorsunuz. Aynı zamanda seferberlik nedeniyle devlete belirli harcama olanakları sağlıyorsunuz. Bu ikisinin de gerçekleşmediği bir evrede, üçüncü bir yöntemle başvurulur: Savaşı para basarak enflasyonla finanse etmek.

Bizim “evrak-ı nakdiye” dediğimiz, daha sonra da Cumhuriyet parasının temelini oluşturan para Cihan Harbi yıllarında basılan kağıt paradır. Osmanlı devletinde banknot, yani Osmanlı Bankası'nın tedavüle sürdüğü “kağıt para”, gerçekten hiçbir zaman para işlevi görmedi; para benzeri bir dolaşım aracıydı, yani Osmanlı banknotlarını tedavül aracı olarak görmememiz gerekir. Evrak-ı nakdiye ise dolaşıma yönelik bir paraydı. Savaşın finansmanına, kamu harcamalarını karşılamaya yönelik bir paraydı.

Yukarıda belirttiğimiz üç yol da Cihan Harbi yıllarında izlenmiştir. Örneğin İngiltere'de vergi yolu tercih edildi; savaş enflasyonu diye nitelendirdiğimiz enflasyon, İngiltere'de en düşük düzeyde gerçekleşti, yani savaş, halktan bir ölçüde vergi toplanarak finanse edildi. Diğer yollara da başvurulduysa da özellikle olağanüstü vergiler sayesinde piyasalardaki arz-talep dengesi oluşturuldu. İkinci örnek Almanya oldu. Almanya borçlanarak bu işi yürütme yoluna gitti. Bir noktada Almanya'daki enflasyon, İngiltere'dekinden daha yüksekti; ama Türkiye'nin boyutlarına hiçbir zaman varmadı; bütün bu model, borçlanma modeli de savaş kazanma modeli üzerine kuruluydu. Almanya savaşı kaybettiği anda, hiper-enflasyon dediğimiz çok daha farklı bir olguyla karşı karşıya geldi.

Bunlardan birini ya da ikincisini gerçekleştiremeyen Osmanlı devleti, üçüncü yöntemle başvurdu; para emisyonunda bulundu ve giderek olay bir hiper- enflasyona doğru yönelirken, 1918 yılında Osmanlı “dahili istikraz” diye bir borçlanmaya gitti, ki sayede bu olayın hiper-enflasyona gitmesi önlenmiş oldu. Aslında Cumhuriyet dönemi de bundan çok ders aldı. Cumhuriyet yönetimi, iki Dünya Savaşı arasında “Sağlam para, denk bütçe” politikası ile resesyonist diyebileceğimiz bir politikayı izledi, yani emisyon sabit tutuldu ve dış paraya karşı özellikle Türk Parasını Koruma Kanunu ile önlemler alındı. Bu şekilde, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na kadar kendi yağıyla kavrulan bir politika sürdürdü.

Buna uygun birtakım siyasi söylemler de geliştirildi; çünkü her ne kadar Türkiye bu tarihlerde aslında bir büyüme performansı göstermişse de, bir noktada sıfırdan yola çıkıldığını göz ardı etmemek gerekir. Halkın yaşam standartları bağlamında, özellikle köylülük bağlamında bakıldığı vakit, Türkiye ekonomisi iki dünya savaşı arasında, özellikle tüketim örutüleri açısından epey zor bir dönem geçirdi. Dış ticaretin bir ölçüde clearing antlaşmaları ile yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Bu evrede büyük ölçüde ithalatımız ve ihracatımız Almanya ile bağlantılıydı. İki Dünya Savaşı arasında Almanya'ya bağımlılık diye bir olguyla karşı karşıya geldik. Bu dengelerin bozulduğu evre, İkinci Dünya Savaşı'dır.

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda karşılaşılan sorunlarla benzerlik arz etti. Her şeyden evvel Türkiye savaşa girmede ama ordusunu seferber etti; yani birdenbire Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir buçuk milyon asker beslemek zorunda kaldı. Bu, savunma giderlerinin artışı anlamına geldi; onun ötesinde Türkiye'de, savaş olmamasına rağmen, örneğin beslenme ve benzeri alanlarda tüketimde farklı birtakım açılımların oluşmasına neden oldu. Bir buçuk milyon insan kırsal kesimden kopararak orduya alındığı vakit, her şeyden evvel, kırsal kesimde geçimlik nitelikteki bir ekonomiyi, parasal bir ekonomiye kaydırıyorsunuz anlamına gelir; yani bahçesindeki veya tarlasındaki yetiştirip tüketen bir kişi, pazar ekonomisinin dışındayken, aslında asker olduğu vakit, pazar ekonomisinin içine entegre olur. İkincisi, tekil bağlamda baktığımızda yerinden yurdundan, toprağından koparıyorsa da, aslında askerin tüketim normu değişti. Kırsal ekonomi büyük ölçüde hububat eksensli bir ekonomidir ve kalori oluşturur. Aldığı kalori bağlamında baktığımız vakit, o tarihlerde erat köylüden daha fazla kalori tüketir durumdadır; çünkü ordunun belirli bir tüketim örutüsü vardır. Bu örutü belirli bir kalori dengesi içerir. Aynı şekilde, örneğin o tarihlerde askere senede diyelim iki takım elbise verilmek durumunda kalınıyordu. Köylü ise öyle değildi, yani köylü bildiğiniz çaputu bütün hayatı boyunca giyerken, birdenbire asker, erat olduğu andan itibaren tüketim normu farklılaştı.

Arz-talep bağlamında olaya bakıldığında, tarım ağırlıklı bir ekonomide köylüyü toprağından kopardığımız anda verimlilik büyük ölçüde düştü ve bir ölçüde arzın geçmişe oranla çok daha sınırlı bir düzeyde kaldığı gözlemlendi. O tarihte, yurtiçi arzını oluşturan iki öge, tarım ve tarım dışı üretim ile ithalattı. Tarımda özellikle insanların askere alınışı nedeniyle bir verim düşüklüğü yaşandı. Tarım dışı sektörlerde, yani sanayi diye nitelendirdiğimiz sektörlerde de bir verim düşüklüğü vardı; çünkü sanayi hammaddesi, yatırım maddesi, alet edevat, yedekparçalar ithal edilemedi ve birtakım fabrikalar ithalat sıkıntıları nedeniyle işleyemez hale geldi. Örneğin ithal ikamesi kurgusu üzerinde Cumhuriyet'in ilk on yılları bir ölçüde ihracatı özendirilen, ithalatı caydıran bir politika, bir tür neomerkantilist politika güderken, savaş yıllarında tam tersi oldu. Mümkün olduğu kadar ihracatı sınırlandırmak, buna karşılık ithalatı artırmak hedeflendi, çünkü gerçekten ülke içerisindeki açığın ancak ithalattla karşılanabileceği olgusuyla karşı karşıya kalınmıştı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında ithalat bambaşka nedenlerle son derece zordu. Birçok ülke savaşa girişi nedeniyle stratejik malları ihraç ettirmiyor, kendisine saklıyordu. Bunun ötesinde, ülkelerin dışarıya ihraç ettikleri, edebilecekleri mallarda fiyatlar da % 400'e kadar artmıştı. Gerçekten Türkiye son derece önemli bir darboğaz içerisindeydi. Bunun ötesinde talebi daha da özendirilen, daha da yukarı çeken, savaş ekonomisinin pazar dışı ilişkileri, ihtikâr gibi, karaborsa gibi, "zincirleme muamelat" diye nitelendirilen, bir malın fiyatının devamlı yükseltilerek elden ele dolaşması, piyasaya verilmemesi gibi, arzı giderek daha da dar bir alana çeken gelişmeler oldu; yani Türkiye'de savaş ekonomisi, aslında arz- talep dengesini alt üst eden bir gelişme olarak karşımıza çıktı. İşte bu koşullar altında o dönemin hükümetleri birtakım önlemler almak durumunda kaldı.

1940'lı yılların Milli Koruma Kanunu, savaş yıllarında ve Menderes döneminde çok belirgin bir şekilde Türkiye ekonomisini yönlendirdi. 1954 sonrası Türkiye ekonomisi darboğaza girdiğinde, Milli Koruma Kanunu Mevzuatı bir kez daha gündeme geldi, bir kez daha uygulamaya sokuldu. 1942 tarihli Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'ni de eklediğimizde, bu üç mevzuatın hedeflediği husus üretimi sürdürme kaygısıydı. İkinci olarak, her türlü spekülasyonun önüne geçebilme, arzı bir ölçüde artırabilme ve tabii bu bağlamda fiyat hareketlerini denetleme girişimi söz konusuydu. Fiyat hareketlerinin bir şekilde sınırlanması olgusuyla karşılaşıldı; çünkü bu durumu Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı yaşamış, işe örgütü kurulmuş, ihtikârla mücadele başlamıştı. Aslında İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın ufak ayrıntılarıyla tekrar gündeme geliyordu; yani Birinci Dünya Savaşı'nda karşılaşılan sorunlarla İkinci Dünya Savaşı'nda da karşılaşılmış durumdaydı ve bu bağlamda alınan önlemler de üç aşağı beş yukarı benzerdi; Birinci Dünya Savaşı'nda harp kazançları vergisi alınırken, İkinci Dünya Savaşı'nda ise Varlık Vergisi gündeme geldi. Varlık Vergisi en son kertede gayrimüslimlere yüklenen bir vergi olarak ortaya çıktı; fakat bütün bu etik normlarını bir kenara bıraktığımız takdirde, o zamana yönelik yapılan birtakım projeksiyonlarla şunu söyleyebiliriz: Varlık Vergisi, aslında Türkiye'deki hiper-enflasyon önledi, yani piyasadan belirli bir satın alma gücünü çekerek, piyasadaki, dolaşımdaki, tedavüldeki satın alma gücünü sınırladı ve bu sayede Türkiye bir hiper enflasyon olayının önüne geçti. Toprak Mahsulleri Vergisi de aynı ölçüde, son derece ağır bir vergi olarak köylünün satın alma gücünü büyük ölçüde sınırladı ve bu arada devletin işesi için gerekli birikimi, el koyma yöntemleriyle sağladı, çünkü o dönemde "angarya" vardı, "el koyma vardı"; yani fabrikalarda zorunlu çalıştırma yöntemleri vardı. Birtakım fabrikalara devlet bilfiil el koydu; bir işten çıkıp başka bir işe giremiyordunuz, belirli sektörlerde çalışma mükellefiyetiniz vardı. Aslında bu evrede birçok ülkede uygulanan savaş ekonomisi, Türkiye için de geçerliydi. Bir anlamda enflasyon ve enflasyonla mücadele süreci, tek parti dönemini de sona erdiren bir olay oldu, çünkü toplumun hemen hemen bir ölçüde iktidardan uzaklaştı; iktidar ve iktidarın imajı giderek olumsuz bir çizgiye doğru girdi, Toprak Mahsulleri Vergisi ile köylü, Varlık Vergisi'yle de sermaye çevreleri Cumhuriyet Halk Partisi'nden yıldı. 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" daha önceki üç kanuna bir ek olarak gündeme geldi ve muhalefeti çok daha pekiştirdi; bu durum halk nezdinde Cumhuriyet Halk Partisi imajının gerilemesine neden oldu.

Türkiye'nin çokpartili düzene geçişinde dış politika ağırlıklı veya iç politika ağırlıklı çok değişik faktörleri sayabiliriz. Aslında iktidar o denli yıpranmıştı ki, bir noktada iktidarın Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nda sokmaması son derece olumlu bir faktördü, ama bunun bir maliyeti vardı ve iktidar bir şekilde bu maliyete katlandı; bunun sonucu olarak da Türkiye'de bir rejim değişikliğine doğru önemli bir adım attı: Bu evre için böyle bir söylem geliştirebilirsiniz. Yalnız burada Türkiye açısından önemli olan husus; bu geçişin son derece barışçıl bir şekilde olmasıdır. Tabii birçok olay yaşandığını, 1946

seçiminin epey sorunlu bir seçim olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Her şeye rağmen dünya tarihi bağlamında baktığımızda, Türkiye'nin 1946-1950 arasındaki performansının, gerçekten son derece önemli bir performans olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu dönemde özellikle göz ardı edilmemesi gereken husus, sistemik bir değişimin söz konusu olduğudur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "altı ok"u büyük ölçüde bir kenara bırakıldı ve yepyeni bir demokrasi anlayışının gündeme getirdiği bir normlar zincirine gelindi. Türkiye'nin demografisi de bu konuda son derece belirleyici oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti dönemindeki en başarılı politikalarından biri, sağlık politikasıdır. Özellikle doğum ve ölüm oranlarına bakıldığında, Türkiye'de son derece olumlu bir trendle karşı karşıya gelirsiniz; ölüm oranları önemli ölçüde aşağı çekilirken, doğum oranları yukarıya doğru gitmiştir. Bu evrede, bebek ölüm oranlarında önemli bir düşüş yaşanır ve yine 1923-1955 arasında Türkiye'nin nüfusu on üç milyondan yirmi üç milyona çıkar. Bu da aslında Türkiye tarihinde görülmemiş bir durumdur; Osmanlı devletinin nüfusu 16. yüzyılda yirmi ile yirmi beş milyon civarındaydı. Osmanlı çökerken de, tabii yitirilen toprakları göz ardı etmemek gerekir, aşağı yukarı aynı nüfusa sahipti.

Türkiye'de kent nüfusu ile kır nüfusunun dengelendiği yıl, 1984 yılıdır. Nüfus yirmi dört milyondan, bir daha ikiye katlanarak elli bir milyona çıkmıştır ve bu bir demografik devrimdir. Türkiye ekonomisinin, Türkiye siyasetinin, Türkiye'nin toplumsal dönüşümünü de nüfus faktörünü göz ardı ederek anlamamız imkânsızdır.

Cumhuriyet'in ilk evrelerindeki nüfus politikası, 1940'tan sonra etkisini gösterdi. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sıralarında ölüm oranlarında hafif bir yükselme olmuşsa da aslında genel olarak trende baktığımız vakit, demografik anlamda son derece olumlu çizginin ortaya çıktığını görebiliriz. 1955-1985 arasında, yıllık nüfus artış hızı 2.8'di ve Türkiye çokpartili döneme geçtiği vakit aslında bütün siyasi platformunu belirleyen faktörlerden biri de nüfus oldu. Türkiye demokrasiyi kentleşmeyle birlikte yaşadı; 1946'ya kadar ana söylem kentleşme aleyhindeydi; çünkü kent sosyal problemlerin odaklandığı bir mekân olarak algılandı. Hatta, tek parti dönemindeki sanayileşme programı kentlerde fabrika kurulmasını içermiyordu. İstanbul'da tek kurulan fabrika, Şişe Cam fabrikası oldu, onun dışında hepsi Anadolu'da kuruldu. Bu Türkiye'ye özgü de değildi, örneğin Amerika'da da kent düşmanlığı vardı. İnsanlar kriz dönemlerinde kırsal kesimlerde yaşadıkları takdirde, krizin atlantılma olasılığı daha kolaydır, yani insanlar bahçesinde ekip biçebilir, bir noktada tüketebileceği temel ihtiyaçlarını karşılayabilir ama kent böyle bir mekân değildir; bu nedenle, tek parti döneminde özellikle kentleşme konusunda önemli ölçüde bir karşı tavrı söz konusu oldu. Ankara bir "başkent" olarak inşa edildi ve hatta Lütfi Kırdar'a kadar İstanbul'da bir yatırım olgusu yoktu.

Kent sorunsalı özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası çok belirgin bir şekilde gündeme geldi. Burada itici ve çekici faktörler vardı. İtici faktör, kırsal nüfusun giderek yoğunlaşması sonucu, kırsal kesimden bir nüfus itişinin söz konusu olmasıydı. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrası belirli bir tüketim örüntüsünün gündeme gelişi sonucu, aslında insanlar kente göç etmeyi yeğlemeye başladılar; para ekonomisinin cazibesıyla kentli olma çabası içine girdiler ve 50'li yıllardan itibaren, başta İstanbul olmak üzere birçok kent önemli oranda nüfus çekmeye başladı.

1950'li yıllarda Türkiye politikasının aşırı politize bir ortama doğru çekilmesinde, kentlerde yığınlaşan faktör önemli rol oynadı. Demokrat Parti oyunu hâlâ kırsal kesimden alıyordu, ama kent-kır diyalogu son derece önemli bir süreç gündeme getirdi o tarihlerde. Örneğin demir yolundan karayoluna geçiş, aslında 1950'li yıllarda Türkiye'de kırsal kesimin pazara açılmasında önemli bir rol oynadı; demiryolları ana arterler olarak düşünülürse, karayolu kılcal damarları oluşturdu. Pazarın entegrasyonunda, demiryollarının ötesinde karayollarının önemli bir rolü oldu ve ekonomide önemli bir parasallaşma süreci yaşandı. Menderes'in ekonomiyi toparlayamamasının temel nedenlerinden biri de ekonominin fazla ısınmasıydı, yani bu parasallaşma sürecinin dizginleyemedi. Türkiye gene bir döviz darboğazına girdi ve 1958 istikrar tedbirleri alındı. Menderes ekonomisinin başarısızlığının temel nedenlerinden biri, tek parti dönemine duyulan tepkiydi, yani tek partili dönemin politikalarının alternatifini oluşturma ve planlama veya programlama kavramının tamamen dışlanıp her şeyin piyasa mekanizması ile çözümüne yönelik bir politika ve günübirliğine yaşama kaygısı, ekonomiyi yürütme kaygısıydı. İkincisi Menderes "Elli yıl içerisinde Avrupa'yı yakalayacağız" dedi ve programını buna göre düzenledi; 1950'li yıllara baktığımız vakit, kredi musluklarının sonuna kadar açıldığını görürsünüz ve bugün Sabancı ve benzeri holdinglerin temelini o tarihlere dayandırmanız mümkündür. Bu politikaların aslında Menderes'in de kendi sonunu hazırlayan faktörlerden biri olduğu kanaatindeyim; ama bu bağlamda hemen şunu belirtmemiz gerekir: Türkiye 50'li yıllarda hakikaten bir kabuk değiştirme sürecine girdi.

Bu kabuk değiştirmenin ekonomik, toplumsal, siyasal boyutlarıyla birlikte kültürel yönü de son derece önemlidir; çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika artık hâkim-i mutlak liderdi. Marshall Planı ve onun yanı sıra Amerika'dan alınan yardımın, bir ölçüde emtia olarak da Türkiye'ye yansması önemli bir rol oynadı, yani artık Amerikan arabaları ortamlarda dolaşıyor, bluejean giyiliyor, müzik normları değişiyordu. Tamamen farklı bir kültür normuna doğru bir yönelme başladı; hatta bütün üniversiter sistem kökten değişmeye başladı. Amerika gelip Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni, Erzurum Üniversitesi'ni, Hacettepe Üniversitesi'ni kurdu; Alman ağırlıklı bir üniversite sisteminden, alternatif Amerikan üniversite sistemine doğru bir geçiş oldu. Türkiye'de birdenbire devletçi zihniyeti bir kenara bırakarak, daha liberal diyebileceğimiz bir alana doğru bir açılma yaşadı. Bu arada düşünce özgürlüğünde de önemli bir yol kat edildiğini düşünüyorum. Her ne kadar 51 tevkifatı benzeri tevkifatlar oldu ise de örneğin "Fabian"vari sosyalizan düşüncelerin oluşturulduğu, üniversitenin bundan böyle devletin bir alt kanadında, devleti temsil eden ve devletin her söylediğinin savunucusu bir kurum olmaktan, ona karşı tavır koyabilen bir kurum olarak ortaya çıktığı görüldü. 1954 Fikir Kulüpleri'nin kurulduğu ve ilk defa Türkiye'de devlete karşı öğrenci hareketinin olduğu bir yıldır. Türkiye'de muhalefetin tohumları atıldı, muhalefet kavramı gündeme geldi; sendikacılık hareketi çok cılız da olsa Türk-İş kapsamında bir yol kat etmeye başladı.

Türkiye bu tarihlerde bir kabuk değiştirme sürecine girdi. Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na girmemişse de savaşın tüm dünyada meydana getirdiği kırılmalar, dönüşümler, üç aşağı beş yukarı Türkiye'de de yaşandı.